

Recenzje książek

https://doi.org/10.36921/kos.2023_2930

Frank M. von Berger, *Die 150 besten Pflanzen für jede Gartenecke, pflegeleicht, nachhaltig u. insektenfreundlich. Standort + perfekte Pflanze = Gartenglück (150 najlepszych roślin dla każdego zakątka ogrodu, łatwych w hodowli, zrównoważonych i przyjaznych dla owadów. Stanowisko + perfekcyjna roślina = szczęście w ogrodzie)*, ss. 191, 170 barwnych fotografii, 7 tabel, Stuttgart (Hohenheim) 2022, Verlag Eugen Ulmer, ISBN 978-8186-1648-9, www.ulmer-verlag.de

We współczesnych ogrodach i parkach rosną różnorodne byliny, trawy, paprocie, rośliny cebulowe i kłączowe, a także rośliny drzewiaste (krzewy i drzewa). Mają one różną wartość ozdobną, długowieczność, wymagają innych stanowisk, w różnym stopniu odporne są na choroby i szkodniki, inna jest także ich użyteczność dla zwierząt, zwłaszcza owadów. Niestety, bardzo często niekorzystnie wpływają na nie zmiany klimatyczne, choroby i szkodniki, dlatego też wielu miłośników ogrodów poszukuje roślin o odpowiednich walorach uprawowych i przystosowanych do zróżnicowanych stanowisk.

Naprzeciw tym potrzebom wychodzi Frank M. von Berger, ekspert ogrodniczy, autor (i współautor) książek ogrodniczych i właściciel ogrodu znajdującego się w południowo-badeńskim Freiburgu, tworząc niedawno wydaną książkę *150 najlepszych roślin dla każdego zakątka ogrodu, łatwych w hodowli, zrównoważonych i przyjaznych dla owadów. Stanowisko + perfekcyjna roślina = szczęście w ogrodzie*. Ten nieco przydługi tytuł dobrze oddaje jej zasadniczy cel – ma pomagać właścicielom ogrodów, zwłaszcza mniej zaawansowanym, w prawidłowym wyborze odpowiednich roślin, łatwych do uprawy, o wysokiej wartości ozdobnej i przyjaznych dla zwierząt. Wybór zaproponowanych roślin jest, moim zdaniem, bardzo trafny, jednak brakuje mi uwzględnienia w nim: mikołajków, goryczek i miłków.

Na książkę składają się rozdziały: „Mądrości ogrodnicze”, „Wspaniałe dzieci Słońca. Stanowisko słoneczne, normalna gleba”, „Tylko dla wielbicieli Słońca. Stanowisko słoneczne, sucha gleba”, „Głowa w Słońcu a stopy w miejscach wilgotnych. Słoneczne stanowiska a wilgotna gleba”, „Skarby światła i cienia. Stanowiska półcieniste, gleba od normalnej do suchej”, „Ulubione rośliny do przytulnych zakątków. Stanowisko półcieniste, wilgotna gleba”, „Piękności cienia z wdziękiem. Stanowisko cieniste, gleba normalna do suchej”, „Witamy w dżungli. Stanowisko cieniste, wilgotna gleba”. Ostatnią część książki stanowi „Serwis”, a w nim: „Do dalszego czytania”, „Źródła zaopatrywania się”, „Związki i organizacje”; „Skorowidz” (nazw roślin) oraz „Impressum”. Całość zawiera 170 barwnych fotografii i 7 tabel.

Celem autora jest stworzenie „Ogrodu dla Ciebie” – pięknego, trwałego, użytecznego dla człowieka i zwierząt. Poszukiwanie roślin najlepszych do każdego zakątka ogrodu stanowi zawsze prawdziwe wyzwanie. Są rośliny pasujące do określonego stanowiska, wymagające odpowiedniego światła, gleby i wilgotności oraz takie, które nadają się wszędzie. Dlatego dla początkujących ogrodników pomocne jest trzymanie się zaleceń stanowiskowych, co pozwoli im uniknąć rozczarowań. Pamiętać jednak należy, że ogród powinien być indywidualnie dopasowany do gustów właścicieli.

Część „Mądrości ogrodnicze” zapoznaje czytelników z zasadniczymi problemami uprawy roślin. Oddają to dobrze podtytuły: „Wszystko jest sprawą stanowiska”, „Sytuacje i wizje ogrodnicze”, „Byliny: zróżnicowane skarby ogrodnicze”, „Rośliny drzewiaste dają charakter i strukturę”. Generalnie autor hołduje idei: roślina (perfekcyjna) + prawidłowe stanowisko = szczęście ogrodnicze, a więc warunkiem sukcesu jest wprowadzenie odpowiednich roślin do określonych stanowisk. Poznać należy właściwości gleby, typ jej zakwaszenia i wilgotności, stopień nasłonecznienia oraz mikroklimat.

Wyróżnia się trzy typy stanowisk: słoneczne, półcieniste i cieniste. Słoneczne to takie, które cały dzień lub co najmniej sześć do ośmiu godzin, przede wszystkim w południe, znajdują się w pełnym słońcu. Stanowiska półcieniste mniej niż 6 godzin znajdują się w słońcu, a cieniste cały dzień nie mają wcale bezpośredniego nasłonecznienia. Z kolei gleby dzielimy na: ilaste, gliniaste, piaszczyste i z humusem. Ze względu na kwasowość wyróżnia się gleby: neutralne (pomiędzy 6,5–7 pH), wapienne lub alkaliczne (powyżej 7 pH) i kwaśne (poniżej 6 pH). Wilgotność gleb stanowi podstawę uprawy roślin, a zmienia się ona istotnie w ciągu roku. Nie można zapominać też o mikroklimacie, warunkowanym przez wymienione wyżej czynniki stanowiska, ale także przez wiatry (np. tzw. kanały wietrzne pomiędzy budynkami czy miejsca chronione ścianami południowymi).

Marzenie o ogrodzie pięknym, łatwym do uprawy i przyjaznym naturze, może się spełnić, gdy powiąże się potrzeby roślin z własnymi wyobrażeniami. Ogrody nie powinny być miejscem uciążliwych prac, takich jak: podlewanie, zwalczanie chwastów, przycinanie żywopłotów czy zwalczania szkodników. Trzeba odpowiednio realizować wizje ogrodnicze i stosować rośliny zgodnie z warunkami panującymi we własnym ogrodzie. Autor stara się odpowiedzieć na pytanie: Czy w ogrodach potrzebne są kwiaty jednoroczne, czy jest tam miejsce dla popularnych tui, cyprysików i ozdobnych świerków? Uważa on, że trwałymi skarbami ogrodowymi są byliny, które dzielą się na długo- i krótkożyjące. Do długożyjących należą np. piwonie bylinowe, funkcie czy parzydło leśne. We współczesnych ogrodach nie może zabraknąć też roślin cebulowych i kłączowych, ale także wieloletnich traw i paproci. Dla stworzenia łatwej do opieki rabaty bylinowej potrzebne są odpowiednie działania przygotowawcze, łącznie z planowaniem nasadzeń i zakupem odpowiednich roślin. Równie ważnym elementem strukturalnym ogrodów są drzewa i krzewy. Istnieje duże spektrum odpowiednich ich gatunków i odmian, a prawidłowy wybór nie jest prosty, gdyż

niektóre drzewa i krzewy wymagają regularnego cięcia i usuwania odrostów, co bywa uciążliwe.

Obecnie przejdę do omówienia poszczególnych stanowisk w ogrodzie, którym F.M. von Berger nadał oryginalne, niemal poetyckie nazwy.

„Wspaniałe dzieci Słońca”. Autor omawia stanowisko słoneczne, z glebą normalną, bogatą w składniki pokarmowe, gdzie można sadzić liczne byliny, rośliny cebulowe i kłączowe, trawy, drzewa i krzewy. Wszystkie będą na takich stanowiskach rosnać bez problemów i obficie kwitnąć wśród bylin oraz roślin cebulowych i kłączowych polecane są np.: aster nowoangielski, rozchodnik okazały, wrotycz, szalwia omszona, narcyzy, piwonia chińska, słonecznik dziesięciopłatkowy, jeżówka purpurowa, mieszańce ostróżek oraz różne gatunki krwawników, floksów, bodziszków, kosaćców, tulipanów i czosnków. Trawy to: imperata, miskant czy rozplenica, natomiast autor nie poleca trawy pampasowej. Wśród roślin drzewiastych i krzewów doskonale sprawdzą się np.: klon palmowy, glicynia (słodlin), świdośliwa gładka, pięciornik krzewiasty, bez lilak, wiśnia piłkowana, jaśminowiec wonny, róże ogrodowe, ketmia czy tawuła.

„Tylko dla wielbicieli Słońca”. Omówione są stanowiska słoneczne z glebą suchą, gdzie sprawdzą się rośliny z liśćmi delikatnymi szarymi, srebrzystymi albo pokrytymi włoskami, chroniącymi przed nadmiernym parowaniem. Wiele z nich pochodzi z odległych regionów stepowych i preriowych Azji czy Ameryki, jest jednak także wiele gatunków rodzimych.

Należą do nich np.: zawilec grecki, żeleźniak Russeła, nasella cieniutka, rogownica kutnerowata, kocimiętka Faassena, sasanka zwyczajna, przegorzan pospolity, goździk siny, ubiorek wieczniezielony, kosaćce bródkowe, mieszańce posłonków, ostrogowiec czerwony, bodziszek czerwony, wilczomlecz mirtowaty, berberys krwisty, grusza wierzbolistna, moszenki południowe, lespedeca Thunberga, sosna górską (sosna kosodrzewina), lawenda wąskolistna, oliwnik wąskolistny, perukowiec podolski, pigwowiec chiński, jałowiec pospolity. Krzewy i małe drzewa to np.: berberys krwisty, grusza wierzbolistna, bardzo odporne moszenki południowe, pięknie kwitnący krzew lespedeca Thunberga, odmiany lawendy wąskolistnej, oliwnik wąskolistny i perukowiec oraz niedoceniany jeszcze pigwowiec chiński z jadalnymi owocami. Wśród drzew iglastych są: sosna kosodrzewina i rodzimy jałowiec pospolity z pięknymi odmianami oraz pokrewnymi gatunkami azjatyckimi i północnoamerykańskimi.

„Głowa w Słońcu a stopy w miejscach wilgotnych”. Stanowiska słoneczne z wilgotnymi glebami dotyczą najczęściej wilgotnych łąk oraz obszarów

wzdłuż cieków i zbiorników wodnych, a także w dolinach i obniżeniach terenu. Gleba jest zwykle bogata w składniki pokarmowe i żyzna. W takich warunkach czuje się dobrze wiele pięknych i najczęściej łatwych do opieki bylin kwitnących, roślin drzewiastych i bambusów.

Autor poleca m.in.: trzykrotkę wirginijską, tojeść orszelinowatą, dąbrówkę rozłogową, wielosił błękitny, śnieżycę wiosenną, kamasję Cusicka, wernonię arkansaską, kosaciec syberyjski, liliowiec rdzawy, pełnik europejski, sadziec dęty, krwawnicę pospolitą, fargezję Muriela, cis pospolity, fortegilę większą, magnolię gwiazdzistą, obiełę wielkokwiatową, kalinę koralową, krzewuszkę cudowną i oczar pośredni.

„Skarby dla światła i cienia”. Omawiane są stanowiska półcieniste, z glebami od normalnej do suchej. W takich warunkach można uprawiać szereg bylin, roślin cebulowych i kłączowych czy roślin drzewiastych. Są to: zawilec japoński, cebulica dwulistna, tojad niebieski, paprotka zwyczajna, przywrotnik ostroklapowy, dzwonek dalmatyński, dzwonek szerokolistny, brunnera wielkolistna (kaukaska niezapominajka z odmianami o barwnych liściach), gatunki krokusów, trzcinnik ostrokwiatowy, mekonops walijski, rannik zimowy, zimowit jesienny, bukszpan zwyczajny, dziurawiec kielichowaty, tawuła japońska.

„Ulubione rośliny do przytulnych zakątków”. Mianem tym określił autor strefy półcieniste z wilgotną glebą, znajdujące się najczęściej pod niezbyt gęstymi drzewami liściastymi, które w zimie tracą liście. W wyniku tego do gleby dociera więcej światła i deszczu, ale latem może być jednak bardziej sucha. Są to idealne warunki dla wcześniej kwitnących roślin cebulowych i kłączowych, traw, małych bylin z ozdobnymi kwiatami i liśćmi oraz krzewów. Na takich stanowiskach doskonale sprawdzą się np.: orlik zwyczajny, hiacyntowiec nieopisany, hakonechloa smukła, wiązówka błotna, żurawki, obiedka szerokolistna, mieszańce żurawek, pierwiosnek wyniosły, jarzmianka większa, szafirki, rdest himalajski, zielone latem azalie, żylistek szorstki, dereń kousa, dereń biały, hortensja ogrodowa, winobluszcz pięciolistkowy, pięknotka Bodiniera, trzmielina pospolita, wielkolistne wieczniezielone

mieszańce różaneczników, kasztanowiec drobnokwiatowy, kalina Farrera, powojnik włoski.

„Piękności cienia z wdziękiem”. Stanowiska cieniste z glebą od normalnej do suchej, znajdują się często pod drzewami iglastymi, okapami dachów, balkonami i wszędzie tam, gdzie dociera niewiele opadów lub gdzie duże drzewa pobierają całą wodę z gleby. W tych warunkach nie trzeba jednak rezygnować z pięknych roślin, gdyż poradzą sobie z nimi byliny, rośliny cebulowe i kłączowe, a także niektóre rośliny drzewiaste. Von Berger proponuje: cyklamen dyskowaty, aster żeniszkowy, mieszańce bergenii, mieszańce epimediów, parzydło leśne, konwalię majową, mieszańce ciemierników, śnieżyczkę przebiśnieg, bodziszek korzeniasty, pragnię (waldsteinia) syberyjską, aukubę japońską, bluszcz zwyczajny, laurowiśnię wschodnią czy ligustr zwyczajny.

„Witamy w dżungli”. Ciemne, wilgotne zakątki, znajdujące się często w ogrodach miejskich, na wewnętrznych podwórzach albo w pobliżu budynków, to strefa cieniasta z wilgotną glebą. W tych warunkach można jednak uprawiać szereg pięknych bylin, a także wybrane paprocie i trawy. Autor wymienia np.: tawułka Arendsa, trójlist wielkokwiatowy, mieszańce funkii, jęczyczkę (ligularia) Przewalskiego, barwinek mniejszy, długosz królewski, tojeść rozeslaną, szachownicę kostkowatą, rogersję, paprotniki kolczaste, turzycę Morrowa, pluskwicę, bodziszek leśny, bambus plejoplast karłowy. Doskonale rosną także ceniolubne krzewy m.in.: kamelia japońska, pieris japoński, mahonia pospolita, skimia japońska, trzmielina Fortune'a, rumianka japońska.

Książka von Bergera zasługuje na uwagę polskich czytelników. Autor przedstawia w niej 150 najlepszych roślin dla każdego zakątka ogrodu. Wszystkie mają wysoką wartość ozdobną, są łatwe do uprawy, trwałe, a także pożyteczne dla rodzimej fauny. Warto tę dobrze i przejrzysto napisaną, bogato ilustrowaną książkę przetłumaczyć na język polski, aby stała się dostępna dla szerokiego grona miłośników ogrodów i roślin.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)

Heike Boomgaarden, Bärbel Oftring, Werner Ollig, *Naturgarten Ganz Einfach. 35 Ideen für nachhaltiges Gärtnern. Mit wilden Ecken, Bienen-Tankstellen und Wiese statt Rasen. (Ogród zgodny z naturą tworzony całkiem łatwo. 35 pomysłów na rzecz zrównoważonej działalności ogrodniczej. Z dzikimi zakątkami, miejscami picia dla pszczoł i łąką zamiast trawników)*, wydanie trzeci zaktualizowane, 3. aktualisierte Auflage, 142 barwne fotografie, 8 barwnych rycin, 18 tabel, ss. 144, Stuttgart (Hohenheim) 2022, Verlag Eugen Ulmer, ISBN 978-3-8186-1502-4, www.ulmer-verlag.de

Heike Boomgaarden, Bärbel Oftring i Werner Ollig należą w Niemczech do najbardziej znanych ekspertów ogrodniczych i przyrodniczych. Heike Boomgaarden pragnie kształtować ogrody jako miejsca pełne życia. Ma wszechstronną wiedzę ogrodniczą, jest komentatorką telewizyjną i radiową, autorką książek, seminariów i wykładów, a także inicjatorką światowej kampanii „Jadalne miasta”, skierowanej przeciwko utracie bioróżnorodności i zagrożeniu ubóstwem. Bärbel Oftring jest kreatywną autorką, redaktorką i wydawczynią książek. Opublikowała liczne książki o przyrodzie i ogrodach dla dzieci, rodzin i dorosłych czytelników. Jej książki były wielokrotnie nagradzane i tłumaczone. Werner Ollig jest kierownikiem Akademii Ogrodniczej Nadrenii Palatynatu, gdzie zajmuje się działalnością dydaktyczną. Jest autorem wielu publikacji i wykładów, a także wiceprezydentem Niemieckiego Towarzystwa Ogrodniczego w Berlinie. Prowadzi działalność na rzecz wspierania bioróżnorodności na obszarze całych Niemiec. Są oni zwolennikami koncepcji tworzenia „ogrodu zgodnego z naturą”, którą przedstawili w omawianej książce, która cieszy się w Niemczech i w innych krajach niemieckojęzycznych dużym powodzeniem i miała już trzy wydania.

Autorzy przedstawili 35 zaleceń pomocnych w stworzeniu naturalnego ogrodu. Główne tezy to: opieka nad glebą przy pomocy warstwy okrywowej (spulchniającej), zielone nawożenie, aktywizowanie życia w glebie, samodzielne wytwarzanie kompostu, zbieranie wody deszczowej, oszczędne podlewanie wodą, tworzenie różnorodnych zbiorników wodnych w ogrodzie, drewno rodzime, naturalne kamienie, tworzenie dróg, kreatywne tworzenie trawników, naturalne płoty, zazielenione fasady domów, dzikie zakątki, domek ogrodniczy czy pergola, wspieranie zwierząt użytecznych, wzmacnianie ochrony roślin w sposób naturalny, ochrona roślin bez stosowania trucizn, odkrywanie na nowo starych gatunków i odmian warzyw i ziół, odporne warzywa, kultury mieszane—uprawy na rzecz dobrego sąsiedztwa, żyzna wysoka rabata, barwna różnorodność ziół, odkrywanie na nowo starych gatunków i odmian owoców, odporne owoce jago-

dowe, własne drzewo owocowe w ogrodzie, nowi goście w ogrodzie zgodnym z naturą (nowe owoce), rodzime dzikie kwiaty, byliny, rośliny cebulkowe i jednoroczne kwiaty kwitnące latem, wykorzystanie wdzięku róż, konieczność posiadania drzewa przydomowego, krzewy jako barwne światy życia, wiecznie zielone drzewa iglaste, dzikie kwiaty na małej przestrzeni (balkon i taras), ogród ze smakołykami. Jedynie trzymając się przedstawionych zasad można stopniowo zbudować ogród zgodny z wymogami natury, miejsce wypoczynku dla ludzi i azyl dla zwierząt.

Na książkę składają się: „Przedmowa”, „Ogród jako przestrzeń do życia”, „Droga jest celem” oraz dziesięć rozdziałów opartych na 35 kluczowych zasadach tworzenia ogrodu naturalnego: „Gleba jako podstawa życia”, „Woda w ogrodzie”, „Surowce i materiały”, „Kształtowanie ogrodów w sposób zgodny z naturą”, „Zdrowy ogród a zdrowy człowiek”, „Warzywa i zioła”, „Owoce”, „Kwieciste rabaty”, „Drzewa i krzewy”, „Przyroda na balkonach i tarasach”. Całość kończy obszerny „Serwis” obejmujący: „Adresy pomocnicze”, „Sugerowaną literaturę”, „Dane autorów”, „Chrońmy rośliny w ogrodach zgodnych z naturą”, „Pomimo, że nierodzące, to jednak użyteczne” i „Skorowidz”.

„Przedmowę” napisał J. Pütz, który zainspirowany 35 wskazówkami autorów stworzył swój naturalny ogród. Zgadza się, iż współczesne ogrody mają dużą wartość społeczną, ekologiczną i w znacznym stopniu poprawiają warunki życia w miastach. Życie w ogrodzie, kontakty z naturą w różnych porach roku czynią nasze życie pełniejszym, hamując narastające procesy dewastacji przyrody.

Trzy pierwsze, główne rozdziały analizują rolę gleby, wody oraz wykorzystanie lokalnych surowców i materiałów w ogrodzie. W przypadku podłoża podstawowe znaczenie ma opieka nad glebą przy pomocy organicznej warstwy okrywowej, aktywizowanie życia w glebie, a także samodzielne wytwarzanie kompostu. Taka warstwa organiczna chroni glebę, zmniejsza parowanie wody, wspiera biologię gleby i pozwala na wzbogacenie jej w humus. Pomocne jest zielone nawożenie przy użyciu m.in. rzepaku, słonecznika i facelii oraz roślin mo-

tylkowych, wzbogacających glebę w azot. Podstawą ogrodu zbliżonego do natury jest biologicznie aktywna gleba, z dużą różnorodnością zwierząt glebowych i mikroorganizmów. Aktywność tą pobudza się, stosując: aktywatory gleby, startery kompostowe, efektywne mikroorganizmy oraz mieszanki pokrzyw, ziół i mączki skalnej. Bardzo ważną rolę w zwiększaniu żyzności gleby odgrywają dżdżownice. Własne wytwarzanie kompostu, określanego jako „czarne złoto”, służy tworzeniu zamkniętego obiegu substancji odżywczych.

Z kolei woda to „niebieskie złoto” ogrodnika, bez której niemożliwe jest wszelkie życie, w tym roślin w ogrodach. Do najważniejszych więc zadań w ogrodzie naturalnym jest zbieranie wody deszczowej, oszczędne jej zużywanie do podlewania oraz tworzenie zbiorników: stawów, oczek wodnych i wykorzystanie istniejących strumieni i źródełek.

W ogrodach bliskich naturze zaleca się korzystanie z lokalnych źródeł materiałów i roślin, co skraca drogę ich transportu. Wskazane jest stosowanie rodzimego drewna do budowy ogrodowych konstrukcji oraz np. lokalnych kamieni do dekoracji. Wszystko to wskazuje na konieczność odejścia od zakupu materiałów pochodzących z krajów egzotycznych, mebli ogrodowych z tworzyw sztucznych, owoców i warzyw z krajów śródziemnomorskich lub zamorskich, nawozów sztucznych na rzecz kompostu z własnego ogrodu oraz ograniczenia intensywnej pielęgnacji trawników.

Następne dwa rozdziały dotyczą istoty kształtowania ogrodu w sposób zgodny z naturą, a także zależności pomiędzy zdrowym ogrodem a zdrowiem ludzi. Główną zasadą planowania jest wytyczenie naturalnych dróg i ścieżek, bez ich betonowania, pozostawienie naturalnych trawników lub tworzenie dzikich łąk, formowanie zielonych ogrodzeń roślinnych lub plecionkowych oraz zazielenienie fasad domów, garaży, domków ogrodniczych i pergoli. W tym celu można stosować rośliny jednoroczne, byliny i drzewiaste pnącza. Popularne stało się formowanie ścian z odpowiednio prowadzonych drzew owocowych. Inspirujące jest także planowanie ogrodu tematycznych: japońskich, wrzosowskich lub śródziemnomorskich. W ogrodach naturalnych nie może zabraknąć dzikich zakątków, gdzie mogą spokojnie żyć zwierzęta: owady, ptaki, jeże, jaszczurki czy żaby. Zdrowe rośliny to zdrowi ludzie. W tym celu należy unikać stosowania pestycydów, wybierać odpowiednie gatunki i odmiany odpornych roślin i wspierać pożyteczne zwierzęta.

Kolejne pięć rozdziałów książki poświęconych jest uprawie roślin bliskich naturze: warzyw i ziół, owoców, rabat kwietnych, drzew i krzewów, a także roślin uprawianych na balkonach i tarasach.

Rozważania dotyczące warzyw i ziół obejmują: odkrywanie na nowo starych gatunków i odmian, uprawy odpornych warzyw, tworzenie kultur mieszanych i żyznej, wysokiej rabaty oraz wprowadzania upraw różnorodnych ziół, tak by ogród stał się samowystarczalny dla właścicieli. Wymaga to dobrego przygotowania gleby i wyboru odpowiednich roślin.

Dawniej uprawiane gatunki i odmiany warzyw odznaczały się często wysoką odpornością na szkodniki i warunki klimatyczne. Można je było długo przechowywać lub przygotowywać zdrowe kiszonki.

W naturze panuje różnorodność biologiczna, dlatego ważne są uprawy mieszane ziół i warzyw potrzebnych w gospodarstwie domowym. Atrakcyjności każdemu ogrodnikowi nadają kolory i tekstura, do czego przyczynić się mogą wysokie rabaty dzielące przestrzeń.

Autorzy omawiają także znaczenie uprawy owoców. Zbiera się je od maja do końca września, a najbardziej cenione gatunki to: truskawki, porzeczki, agrest, maliny, czereśnie, wiśnie, jeżyny, mirabelki, śliwki właściwe, morele, winogrona, jabłka i grusze. Coraz częściej uprawia się także dzikie gatunki: jarzab domowy, jadalny słodki migdał, kasztan jadalny, nieszpulkę, czarny bez i dereń jadalny. W ogrodach pojawiają się również gatunki egzotyczne: miechunka peruwiańska, chińskie kiwi, figa, kaki, granat, banan, japońska nieszpulka itp. Większość z nich wymaga jednak stanowisk osłoniętych przed mrozem i wiatrem oraz odpowiedniego zabezpieczenia na zimę.

Kwiaty pełnią ważną rolę w każdym ogrodzie, stąd też autorzy poświęcają dużo uwagi rodzinnym dzikim kwiatom, bylinom, roślinom cebulowym i jednorocznym kwiatom kwitnącym latem. Wprowadzanie dzikich odmian chroni je przed wymarciem. Rabaty bylinowe, ogrody skalne czy rabaty z roślinami jednorocznymi, to nie tylko dekoracja, ale także miejsce ukrycia i zdobywania pokarmu przez owady. Dokładnie omawiają autorzy także liczne gatunki i odmiany róż, które bez wątpienia królują w ogrodach.

Drzewa iglaste i liściaste oraz krzewy formują wielowymiarowe przestrzenie w ogrodzie, dostarczając tak potrzebnego tlenu i stanowiąc doskonały filtr przed pyłem i hałasem. Autorzy podają szeroki wybór tych roślin, odpowiednich dla małych i większych ogrodów oraz podkreślają ich znaczenie użytkowe (tworzenie żywoplotów, dostarczanie owoców).

Balkony i tarasy, kształtowane w sposób bliski naturze, można traktować jako ogrody w miniaturze, pełne kolorów i owoców. Powierzchnia niektórych

pozwala nawet na zamontowanie na nich minizbiorników wody. Na balkonach doskonale sprawdzą się wieloletnie byliny, np.: niskie dzwonki, goździki, gipsówki, kocimiętki, mydlice, przetaczniki, oraz smaczne warzywa, zioła, a nawet małe drzewka owocowe. Popularne są też wiszące truskawki. Interesującym zagadnieniem jest coraz częstsze stosowanie kolektorów słonecznych, montowanych np. na pokrytych roślinami dachach budynków mieszkalnych i garażach.

Kończący książkę „Serwis” zawiera pomocnicze adresy elektroniczne, pozycje książkowe pozwalające na pogłębienie wiedzy, notatki o autorach, podstawowe problemy ochrony roślin w ogrodach bliskich naturze oraz uwagi o nierodzimych, ale

użytecznych roślinach. Omówiono m.in.: gatunki kariopterisów i facellii, ketmie indyjską, liczne gatunki floksów i jeżówek, budleję Davida, słonecznik zwyczajny, rudbekię, krzewuszkę cudowną czy pi-gwowie.

Niezwykle popularna w Niemczech książka Heike Boomgaarden, Bärbel Oftring i Wenera Olliga, w wyjątkowo przejrzystej formie omawia 35 założeń tworzenia ogrodu zgodnego z naturą. Autorzy udzielają wielu praktycznych wskazówek, w oparciu o ich wiedzę ogrodniczą i praktykę. Warto by tę ważną i interesującą książkę spopularyzować także w Polsce, gdzie nadal temat ten nie jest popularny.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)

Christine Breier, *Flinke Bodendecker. Flächenfüller für jeden Gartenstandort* (*Szybko rosnące rośliny okrywowe. Rośliny wypełniające powierzchnię na każdym stanowisku w ogrodzie*), ss. 64, 2. Aufl., München 2018, Gräfe und Unzer Verlag, ISBN 978-3-8338-6533-6, www.gu.de

Christine Breier jest ekspertką ogrodniczą. Prowadzi własne Biuro Architektury Krajobrazowej „Monarda Gartendesign”, które specjalizuje się w projektowaniu prywatnych ogrodów i indywidualnym wykorzystywaniu roślin ozdobnych zgodnie z życzeniami i potrzebami zleceniodawców. A głównym problemem jest zagospodarowanie pustych powierzchni i miejsc pozbawionych roślin. Doskonale nadają się do tego dekoracyjne liście lub pachnące dywany kwiatów, czyli tzw. rośliny okrywowe: byliny, trawy i rośliny drzewiaste, przeznaczone do stanowisk słonecznych, półcienistych i cienistych.

Wprowadzenie roślin okrywowych do ogrodów i parków wymaga specjalistycznej wiedzy i tym właśnie zajęła się Christine Breier w swojej książce *Szybko rosnące rośliny okrywowe. Rośliny wypełniające powierzchnię dla każdego stanowiska w ogrodzie*. Przystawia w niej wyczerpujące portrety określonych roślin, podzielone według stanowisk, dając jednocześnie wartościowe wskazówki dotyczące ich hodowli, co pozwala łatwo pozbyć się niezagospodarowanych miejsc.

Poradnik ten składa się jedynie z trzech części: „Rośliny okrywowe – praktyka”, „Portrety roślin” i „Dodatku”, w którym znajdzie czytelnik: „Słownik”, „Skorowidz”, „Serwis”, „Impressum” oraz „Serwis dla czytelników wydawnictwa”.

Część pierwsza mówi o różnorodności roślin okrywowych, wśród których znaleźć można odpowiednie dla każdego typu stanowiska, warunków glebowych (gleby piaszczyste, gliniaste i lessowe) i lokalnej wielkości opadów. Należy przestrzegać

ośmiu złotych reguł dla szybko rosnących roślin okrywowych: prawidłowy wybór roślin w oparciu o sytuację wybranych stanowisk w ogrodzie; prawidłowe zestawienie roślin – trzeba zwrócić uwagę na wzrost roślin i konkurencję między nimi; uwzględnienie aspektów zimowych – trzeba wybierać gatunki roślin atrakcyjne także zimą z uwzględnieniem gatunków wiecznie zielonych; przygotowanie gleby do nasadzeń roślin; czas sadzenia roślin – byliny powinny być sadzone na wiosnę, bo późną jesienią mają niewiele czasu na odpowiednie ukorzenie się; prawidłowy odstęp pomiędzy roślinami (nie powinny być sadzone zbyt gęsto); opieka nad roślinami powinna trwać do dwóch lat, aż wytworzą one odpowiednią masę i pokrywę vegetacyjną (należy regularnie nawadniać rośliny i usuwać chwasty); zazwyczaj konieczne jest cięcie roślin.

Do klasycznych roślin okrywowych należą: wiecznie zielone irgi, suchodrzew błyszczący, bluszcz pospolity, płożąca się trzmielina, wiele odmian pięciorników, barwinek mniejszy czy waldsteinia. Typowe byliny z ozdobnymi liśćmi to: liliowce, przywrotniki, funkcie, bodziszki, ale też nowe, np.: rdest himalajski czy floks szerokolistny. Wszystkie, zgodnie z hasłem: „rośliny okrywowe zamiast trawników”, wykorzystywane są nie tylko w ogrodach, ale także do nasadzeń skarp i obniżeń terenu.

Główną część książki stanowią „Portrety roślin”, gdzie przedstawiono rośliny łatwe w hodowli, dla konkretnych stanowisk w ogrodzie. Autorka wyróżnia: „zadrzewienia i brzegi zadrzewień”, gdzie dominuje cień i półcień; brzeg zadrzewień ze stanowiskami

półcienistymi i słonecznymi; otwarte nasłonecznione powierzchnie, strefy ubogie w składniki pokarmowe i otwarte powierzchnie, bogate w składniki pokarmowe. Opisy roślin są bardzo szczegółowe. Autorka podaje nazwę łacińską i nazwę niemiecką, a przy pomocy odpowiednich znaków graficznych wskazuje na ich cechy (słońce, półcień, cień, sucha, świeża i wilgotna gleba, wiecznie zielone, tworzące rozłogi oraz trująca i drażniąca skórę). Następnie podaje wysokość roślin, ich krótką charakterystykę, dopuszczalną liczbę roślin na metr kwadratowy oraz konieczny odstęp pomiędzy roślinami. Na końcu znajdziemy: ogólną charakterystykę, zastosowanie, partnerów rośliny, zasady hodowli, a także pokrewne gatunki i odmiany.

W przypadku zadrzewień i ich brzegów autorka poleca np.: epimedium czerwone, bodziszki kolankowe, astry rozkrzewione, barwinki mniejsze, funkie, kopytniki pospolite, paprotniki szczecinkozębne, narecznicę mocną, różne odmiany turzyc, bluszcz pospolity i dereń kanadyjski.

Na brzegach zadrzewień, gdzie panuje półcień a niekiedy większe nasłonecznienie, powinno się sadzić np.: brunnerę wielkolistną, bergenię, zawilce japońskie, ciemierniki wschodnie, żurawkę, bodziszki, powojniki i rozmaite trawy

Nie brakuje także roślin okrywowych dla przestrzni otwartych, słonecznych i ubogich w składniki mineralne. Są to np.: czyściec wełnisty, kocimiętka, wilczomlec stepowy, macierzanka piaskowa, bodziszek Renarda, drzączka średnia, owies wiecznie zielony czy lawenda wąskolistna.

Dla bardziej żyznych obszarów nasłonecznionych i otwartych autorka poleca np.: bodziszki wspaniałe, rdesty himalajskie, liliowce, astry krzaczaste, jeżówkę purpurową, piwonie chińską, szalwię omszoną, wysokie floksy, przywrotniki, karłowatą laurowiśnię czy budleję.

Także dla skrajnie niekorzystnych stanowisk istnieją „dekoracyjni specjaliści”, którzy rosną w sposób niezakłócony i wypełniają puste powierzchnie. Dotyczy to: obszarów suchego cienia, terenów słonecznych i suchych, a także ciężkiej i gliniastej gleby. Mistrzem przeżycia jest epimedium żółte ‘Frohnleiten’, które dzięki silnemu systemowi korzeniowemu doskonale radzi sobie w głębokim cie-

niu, nawet w skrajnej suszy. Ponad zimozielonymi liśćmi ukazują się na wiosnę błyszczące żółte kwiatostany. Odporny jest także bodziszek korzeniasty ‘Czakar’, rosnący na słonecznych, suchych wolnych powierzchniach, na brzegach zadrzewień, w cieniu budynków, a nawet pod drzewami. Nie znosi jedynie obszarów zalewowych. Pokrywa szybko zielonym dywanem duże powierzchnie, na którym od maja do lipca pojawiają się purpuroworóżowe kwiaty.

Większość liliowców rośnie w sposób skupiony i nie przekracza swojego miejsca zasadzenia. Wyjątkiem jest odporny liliowiec rdzawy, który rozrasta się przez rozłogi na słonecznych wolnych powierzchniach, ale także na słonecznym brzegu zadrzewień. Z czasem tworzy on gęste i bardzo trwale skupiska, idealne do umocnienia skarp.

Autorka przedstawia czytelnikom także kilka innych ciekawych przykładów roślin okrywowych. Są wśród nich np.: wiecznie zielona żurawina wielkooowocowa tworząca piękne dywany, poziomka leśna ze słodkimi owocami czy przytulia wonna, zazielniająca powierzchnię pod drzewami liściastymi. Doskonałym dostarczycielem nektaru dla motyli, pszczoł i trzmieli jest np. kozłówka długoszajkowa ‘Purpurglut’, kwitnąca całe lato. Mimo mrozów i śniegu zimą kwitnie jaśmin zimowy. Jego błyszczące żółte kwiaty pojawiają się pomiędzy listopadem a kwietniem, na pędach pozbawionych liści. W listopadzie pojawiają się kwiaty ciemiernika białego i liliowo-różowo kwitnącego wrzośca czerwonego, który latem tworzy gęsty dywan liści. *Sarcococca humilis* stanowi trwale zieloną roślinę okrywową, kwitnącą od stycznia do marca. Dla słonecznych ubogich stanowisk autorka proponuje goździki sine ‘Badenia’, których szkarłatnoczerwone kwiaty pojawiają się od maja do lipca.

Książka Ch. Breier stanowi doskonałą lekturę zarówno dla specjalistów, jak i szerokiego kręgu miłośników roślin i ogrodów, którzy chcą zappełnić puste miejsca roślinami okrywowymi. Napisana jest bardzo kompetentnie i zwraca uwagę na stronę praktyczną, a liczne kolorowe ilustracje wzbogacają tę cenną pozycję.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)

Beth Chatto, *Beth Chattos Kiesgarten. Gärtern auf trockenen Standort.* (Ogród Żwirowy Beth Chatto. Działalność ogrodnicza na suchym stanowisku), Aus dem Englischen von Maria Gurlitt-Sartori. Fotos von Steven Wooster, 3., aktualisierte Auflage, 127 Farbfotos, ss. 192, Stuttgart (Hohenheim) 2022, Verlag Eugen Ulmer, ISBN 978-8186-1570-3, www.ulmer-verlag.de

W 2018 r., w wieku 94 lat zmarła Beth Chatto (1923–2018), sławna angielska ogrodniczka, autorka książek ogrodniczych i znakomita ekspertka w zakresie hodowli roślin. Jej znane motto brzmiało „Właściwa roślina na właściwym miejscu”. Największym zawodowym osiągnięciem Chatto jest ogród żwirowy, założony przez nią w hrabstwie Essex w Elmstead Market Colchester. W dobie zmian klimatycznych znalazł on wielu naśladowców na całym świecie.

W książce *Ogród żwirowy Beth Chatto. Działalność ogrodnicza na suchym stanowisku* autorka instruuje czytelników jak założyć ogród na suchym i piaszczysto-żwirowym podłożu, przedstawia rośliny, które nadają się do takich trudnych stanowisk i wskazuje metody ich hodowli. Opisuje także własne doświadczenia przy zakładaniu swojego niezwykłego ogrodu, prezentując liczne ilustracje dokumentujące osiągnięty sukces.

W 2022 r. ukazało się w Niemczech już trzecie wydanie książki Chatto. Wprowadzenie do aktualnego wydania napisał David Ward, obecny kierownik ogrodów i szef ogrodników w „Beth Chatto's Plants and Gardens”. Według niego ogród żwirowy Beth Chatto o powierzchni 0,35 ha, do dzisiaj inspiruje kolejne pokolenia ogrodników, prezentując jej rośliny oraz nowe, które nie były uprawiane za życia autorki.

Książka przedstawiająca ogród zgodnie z rytmem pór roku, składa się z ośmiu rozdziałów: „Co to jest ogród żwirowy”, „Świeże barwy wiosny”, „Bujny obraz lata”, „Delikatna woalka pełnego lata”, „Ostatnie tygodnie lata”, „Bogaty dywan jesieni”, „Obrazy zimy”, „Mały ogród żwirowy”, a zamyka ją „Skorowidz nazw łacińskich roślin”, „Spis literatury”, „Podziękowania autorki” oraz „Uwagi fotografa”.

Lokalne warunki przyrodnicze i klimatyczne były inspiracją do utworzenia ogrodu żwirowego, w którym w lecie panują wysokie temperatury sięgające nawet 30°C, opadów jest przeciętnie 500 mm na rok, a zimą zazwyczaj nie ma mrozów. Teren otoczony jest przez mieszańcowy cyprys *x Cuprocyparis leylandii* tworzący żywopłot. Rosną tam m.in.: eukaliptusy, perukowce, czystki, malwy, szaro lub srebrzyście ulistnionych byliny i pnącza. Na uwagę zasługują też ozdobne czosnki, szachownice, a także galtonie zwane letnimi hiacyntami, oraz wiele spontanicznie pojawiających się roślin.

Ogród żwirowy Chatto obejmuje dwie duże rabaty z sześcioma rabatami wyspowymi, powiązane

drogami żwirowymi. W książce dokładniej przedstawiono rośliny rosnące na rabacie wyspowej trzeciej z wyważoną strukturą bylin, roślin cebulowych i drzewiastych. Nasadzenia na tej rabacie autorka dzieli na cztery grupy. W pierwszej grupie rośnie m.in. berberys purpurowy, trzmielina, świdośliwa, żeleźniak, trawa ostrokwiatowa, i rozchodnik „Matrona”, w drugiej m. in.: jałowiec, powojnik, wilczomlec, barbula, rozchodnik „Herbstfreude” i czystki, w grupie trzeciej m. in.: lawenda, rozchodnik „Iceberg”, alstromeria, irga, ciemiernik korsykański, a w grupie czwartej: bergenie, barwinek, bodziszek oraz przebiśnieg „Washield Warham” i piękny ciemiernik *Helleborus x sternii*.

Wiosną ogród żwirowy nabiera barw dzięki wilczomlecem i bergeniom, a także ciemiernikom i obrazkom włoskim, które zasiały się same. Do ulubionych roślin Chatto należały szachownice (cesarska korona, szachownica perska, a także mniej znane gatunki: *Fritillaria verticillata*, *F. tuntasia*, *F. pyrenaica*, *F. acmopetala*) rosnące razem z czyścem welnistym, alstromerią i rozchodnikiem ‘Matrona’. W ogrodzie żwirowym doskonale rosną tulipany (*Tullipa dasystemon*, *T. hagerii*, *T. linifolia*, *T. saxatilis*), wymagające słonecznego stanowiska i ubogich kamienistych gleb. Trwale dekoracyjne są wilczomlecze, z których szczególnie pięknie prezentują się wilczomlec mirtowy i niebieskawy, w wielu odmianach, a także wilczomlec sztywny, południowy, pstry, słodki i stepowy. Wiosną pięknie wyglądają też maki: wschodni i lekarski, posłonki i kosańce.

Latem ogród żwirowy tętni barwami. Żółto kwitną krzewy *Spartium junceum* i *Genista aetnensis*, a także lubin drzewiasty. Majestatycznie prezentują się dziewanny, a także inne byliny: santoliny, krwawnik, Inica, lebiodka czy mak siwiec żółty. Różowe i fioletowe są mak wschodni i czosnki ozdobne oraz byliny: diascia, bodziszki, posłonki, żeleźniaki i goździki. Kwitną także „giganty bylinowe i kłaczowe”: modrak sercolistny i pustynniki, które mogą osiągać nawet 1,5–2,5 m wysokości. Barwne byliny pięknie komponują się wśród roślin okrywowych, a doskonałym dla nich tłem są drzewa i krzewy. Pamiętać jednak należy, że w ogrodzie żwirowym iglaki są często atakowane przez choroby i szkodniki.

Późnym latem dominują w ogrodzie żwirowym barwy purpurowe i niebieskie dzięki rozchodnikom, szaławii lekarskiej i trytomom, przetkanym

białą gipsówką. Doskonale wyglądają także rośliny z szarym i srebrzystym ubarwieniem liści: mierzwi-ca, posłonki i kocanki, barwne szalwie i czyściec wełnisty. Dobrze prezentują się także jukki i oczywiście róże.

Niezwykle kolorowa i bogata w kwitnące rośliny jest jesień. Ceniona trawa trzcinnik ostrokwiatowy rośnie w towarzystwie żeleźniaka, bylicy, posłonek i wilczomleczy. Ozdobą ogrodu jest świdośliwa w otoczeniu wysokich rozchodników, srebrzystych czyśców i wilczomleczów stepowych. Pięknie wyglądają też brzozy, perukowce i cyprysiki. Jesienią kwitną: czosnki ozdobne, zimowity, jesienne krokusy, żółte sternbergie, a także neriny ogrodowe pochodzące z Południowej Afryki, oraz bergenie, których liście przebarwiają się na jaskrawe barwy.

Także zima może być piękna w ogrodzie żwirowym. Doskonale wyglądają wtedy suche nasienniki czosnków ozdobnych, maków, rozchodników, sasanek i żeleźniaków, a także krzewy (berberysy, derenie) i trawy. Do najpiękniejszych traw należą: ostnica olbrzymia, owies wieczniezielony, trzcinnik ostrokwiatowy, miskanty, miłka, kostrzewa sina i ostnica cieniutka. W okresie późnej zimy pojawiają się oznaki nowego życia. Rozpoczyna się wegetacja niektórych bylin, roślin jednorocznych i roślin cebu-

lowych, a niektóre wymagają nawożenia. Wtedy też odbywa się przycinanie i formowanie krzewów oraz usuwanie resztek zeszłorocznych bylin.

W 1998 r. pojawiła się konieczność utworzenia tzw. małego ogrodu żwirowego, gdyż małe rośliny „ginęły” w istniejącym ogrodzie. Ogród ten ma wymiary 30 m długości i 17 m szerokości. Znajduje się po południowej stronie niskiego tarasu domu i obejmuje pięć w pełni nasłonecznionych rabat wyspowych, otoczonych przez dwie duże podwyższone rabaty. Autorka przedstawia w sposób szczegółowy rabatę wyspową, gdzie zgromadzono kolekcję rojników, a wśród nich szachownice i tulipany. Rosną tu także iglice, wiele gatunków małych rozchodników i tymianków, niskie gatunki traw, jukki, oraz inne małe rośliny ogrodów suchych (goździki, szczawiki itp.). Doskonale sprawdzają się tu rośliny płożące: powój, gipsówka, bylica i różne gatunki floksów. Zestaw roślin uprawianych w dużym i małym ogrodzie żwirowym jest naprawdę imponujący.

Książka *Ogród żwirowy Beth Chatto* należy do klasyki pozycji ogrodniczych, szczególnie przydatnych w dobie zmian klimatu. Niestety nie doczekała się dotąd polskiego tłumaczenia.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)

Aurélien Davroux, Wächst fast ohne Wasser. 450 trockenheitstolerante Pflanzen für jeden Standort. Gärtnern mit dem Klimawandel (Rosną prawie bez wody. 450 roślin tolerujących suszę na każdym stanowisku. Działalność ogrodnicza w warunkach zmian klimatu), ss. 312, 669 barwnych fotografii, 3 ryciny czarno-białe, 4 ryciny barwne, 4 tabele, Aus dem Französischen von Sabine Hesemann, Stuttgart (Hohenheim) 2022, Verlag Eugen Ulmer, ISBN 978-3-8186-1359-4, www.ulmer-verlag.de

Aurélien Davroux, ekspert ogrodniczy, jest założycielem Biura Doradczego dla samorządów i osób prywatnych w zakresie kształtowania i zrównoważonego gospodarowania obszarami przyrodniczymi w okresie zmian klimatu. Od 15 lat prowadzi eksperymentalny ogród botaniczny, gdzie bada za-

chowanie się i możliwość wspólnego rozwoju 1500 gatunków i odmian roślin. Ten ekologiczny ogród prowadzony jest bez zużycia pestycydów i przy minimalnej ingerencji w rozwój roślin. W swojej ostatniej książce *Rosną prawie bez wody*¹ Davroux omawia 450 gatunków i odmian roślin (drzewa, krzewy,

¹ W Niemczech ostatnio pojawiło się wiele książek poświęconych suszy i roślinom tolerującym suszę. Są to: Bernd Hertle, *Kiesgärten: Blütenpracht ohne Giessen (Ogród żwirowy. Bogactwo kwiatów bez podlewania)*, GU, München 2012; Simone Kern, *Trockenhelden (Bohaterowie suchych obszarów)*, Kosmos Verlag, Stuttgart 2021; Ursula Kopp, *Die schönsten Pflanzen, die wenig Wasser brauchen (Najpiękniejsze rośliny, które potrzebują niewiele wody)*, Bassermann-Verlag, München 2020; Robert Kühne, *Wasser sparen im Garten (Oszczędzać wodę w ogrodzie)*, Independently published, 2020; Annette Lepple, *Garten ohne Giessen (Ogród bez podlewania)*, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart 2021; Annette Lepple, *Geniessen statt Giessen (Używać życia zamiast podlewać)*, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart 2020 (w maju br. tłumaczenie polskie tej książki – publikacja w Wydawnictwie ZYSK I S-KA WYDAWNICTWO w Poznaniu); Ina Timm, *Robuste Schönheiten für den Garten (Odporne piękności dla ogrodu)*, BLV, München 2020; Christine Weidenweber, *Gemüse ernten ohne giessen (Zbierać warzywa bez podlewania)*, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart 2021; Lars Weigelt, *Gartenpraxis im Klimawandel (Praktyka ogrodnicza w warunkach zmian klimatycznych)*, BLV, München 2017. Wszystko to świadczy o ważności i aktualności podjętej problematyki badawczej. Książka A. Davrouxa wyróżnia się kompetencją, wszechstronnością i własnymi osiągnięciami badawczymi autora.

byliny), które doskonale radzą sobie z falami upałów, a w konsekwencji z suszą w ogrodzie. Można je uprawiać na stanowiskach słonecznych, półcienistych i cienistych. Książka jest bogato ilustrowana (669 kolorowych fotografii) a dzięki przejrzystemu układowi umożliwia szybkie i łatwe znalezienie danych o wszystkich prezentowanych gatunkach, stanowiskach i cechach roślin.

Książka Auréliena Davrouxa składa się z części wstępnej: „Chronić ogrodnika i planetę”, trzech części ogólnych: „Susza w ogrodzie: gdzie, kiedy i dlaczego?”, „Zmniejszyć zużycie wody”, „Rośliny a susza” oraz trzech części szczegółowych, poświęconych wybranym roślinom i stanowiskom: „Rośliny tolerujące suszę na stanowiskach w pełni nasłonecznionych”, „Rośliny tolerujące suszę na stanowiskach półcienistych” i „Rośliny tolerujące suszę na stanowiskach cienistych”.

W części wstępnej autor podkreśla, że w warunkach zmian klimatu, wzrostu częstotliwości występowania suszy (w okresie wiosennym i letnim) i fali upałów, możliwe są dwie strategie: intensywniejsze podlewanie lub strategia przystosowawcza, uwzględniająca warunki geograficzne, klimatyczne i glebowe. Ta pierwsza jest bardzo kosztowna i charakteryzuje się nieekologicznym marnotrawstwem zasobów naturalnych. Oczywiście autor wybiera tę drugą, tym bardziej, że jest ona możliwa do ogólnego zastosowania. Interesującym jest, że w książce uwzględniono także informacje dotyczące roślin mrozoodpornych.

W rozdziale „Susza w ogrodzie: gdzie, kiedy i dlaczego?” autor charakteryzuje to zjawisko, na które wpływ mają: struktura gleb, położenia na kuli ziemskiej (makroklimat) i warunki miejscowe danej lokalizacji (mikroklimat). Wyróżnia się kilka typów suszy: meteorologiczna (gdy jest sucho 1–2 miesiące dłużej niż zwykle), hydrologiczna (występuje od 4 miesięcy, jeżeli wpływa to na wody podziemne i ich poziom), rolnicza, gdy sucho jest 2 miesiące i dłużej, co wpływa też na zmniejszenie plonów, oraz społeczno-ekonomiczna – występuje przez rok, wpływając niekorzystnie na gospodarkę. Wyróżnia się trzy typy gleby: „ciężkie”, „lekkie” (piaszczyste przy dużej przepuszczalności wody) i „cienkie” na podłożu skalistym. W Niemczech wyróżnia się klimat: oceaniczny, kontynentalny, morski i górski. Mikroklimat ogrodów związany jest z lokalizacją stref: m.in.: przy murkach, pod żywopłotami, w zagłębieniach i na pochylnościach oraz pod drzewami i krzewami.

Rozdział drugi omawia zagadnienie oszczędzania wody, wykorzystanie w tym celu odpowiednich urządzeń technicznych (automatyczne nawadnianie) oraz stosowanie różnorodnych warstw okrywających glebę, w tym także odpowiednich roślin.

Istotne są również działania wspierające organizmy żyjące w glebie, prawidłowe sadzenie, odpowiedni jego czas, a także wybór roślin, które znoszą suszę i same się wysiewają.

W części „Rośliny a susza” autor podjął tematykę suchych obszarów życia w przyrodzie, a także różnorodne przystosowania roślin do suszy. Do obszarów suchych zalicza się: pustynie i stepy, obszary z klimatem śródziemnomorskim, wybrzeża oceaniczne i morskie, prerie i suche obszary trawiaste oraz środowisko alpejskie. W tych rejonach rośliny rozwinęły różnorodne przystosowania do trudnych warunków – dotyczą one morfologii liści, zmniejszonego i krzacastego wzrostu, możliwości gromadzenia wody i składników pokarmowych (sukulenty), wytwarzania kłączy, cebul i bulw, co umożliwia gromadzenie składników pokarmowych i przetrwanie. Znaczenie ma także system korzeniowy roślin (gęsty i płaski albo sięgający głęboko korzeń palowy), wytwarzanie olejków eterycznych i pigmentów, czy wreszcie sezonowy spoczynek.

Znanych jest wiele roślin tolerujących nawet długotrwałą suszę, rosnących na stanowiskach w pełni nasłonecznionych. Wymagają one przepuszczalnych gleb i nie tolerują cienia. Są wśród nich: geofity, rośliny niskie i płożące się po ziemi, nisko rosnące byliny z długim okresem kwitnienia, rośliny z grubymi liśćmi, byliny i krzewy z szarymi liśćmi, rośliny jedno- i dwuroczne, krótko i długożyjące byliny, trawy, niskie krzewy i półkrzewy, rośliny pnące, mrozoodporne rośliny egzotyczne dla łagodnego klimatu, jukka oraz drzewa liściaste, iglaste i palmy. Wybór odpowiednich roślin jest ogromny, a autor szczególnie poleca: geofity (np.: lilię białą, pajęcznicę liliową, złotnicę żółtą, alstroemerię chilijską), rośliny niskie i płożące się (np.: krwawniki, zawciągi, gęsiówkę kaukaską, aster alpejski, smagliczkę, szarotkę alpejską, goździki) oraz byliny z długim okresem kwitnienia (np. zawciągowiec zwyczajny, kocimiętka, chabry, wilczomlecze).

Na obszarach słonecznych i suchych doskonale sobie radzą liczne gatunki rozchodników, rojników, a nawet opuncji, zaś w łagodnym klimacie agawy, portulaki i delospermy. Odporne na suszę są liczne rośliny z pachnącymi liśćmi (np.: szalwia, werbena, fenkuł włoski, lawenda, rozmaryn, ruta, tymianek, macierzanka). Dla suchych i słonecznych obszarów charakterystyczne są byliny i krzewy z szarymi liśćmi: kocanki włoskie, anafalisy, liczne gatunki bylic, szanty, santoliny, czyściec wełnisty. Na obszarach z suszami i falami upałów stosować można rośliny jedno- i dwuroczne, ale także krótkożyjące byliny. Istnieją jednak także liczne trwałe byliny m.in.: modrak morski i sercolisty, dyptam jesionolistny (tzw. gorejący krzak Mojżesza), wiele gatunków przego-

rzanów i mikołajków, łąszczec wiechowaty. Na takich obszarach rosną liczne trawy m.in.: kostrzewy, ostnice, owsica, wietrznica, proso różgowe z barwnymi liśćmi, popularne rozplenice, oraz niskie krzewy i półkrzewy m. in.: barbule, perowskie, szałwie, żeleźniaki czy ożanki krzewiaste. Suszę i upały tolerują rośliny pnące: powojniki, jaśmin niski, winorośl właściwa i czerwonordzawa oraz krzewy: budleje, żarnowce czy kolcolist europejski. Znoszą je także liczne drzewa liściaste m.in.: klon, świdośliwka, wiśnia, grusza, tamaryszki i kilka gatunków eukaliptusów, rośliny iglaste: cyprysy, jałowce i kilka gatunków sosen. W bardziej łagodnych okolicach można uprawiać palmy.

Na uwagę czytelników zasługują też tolerujące suszę rośliny rosnące na obszarach półcienistych, a wśród nich: geofity, niskie i płożące się rośliny, krótko i długożyjące byliny, paprocie, trawy, niskie krzewy i półkrzewy, rośliny pnące, krzewy liściaste i drzewa iglaste.

Geofity należą do typowych roślin rosnących pod drzewami i krzewami, a ich wegetacja przypada głównie na okres przed pojawieniem się liści. Są to powszechnie znane: zawilce, szafirki i narcyzy, ale także mniej znane: asfodel biały, smokownik pospolity i imbir japoński. Dla takich stanowisk nie brakuje także niskich i płożących się roślin. Autor wymienia np.: aceny, niskie dzwonki, wilczomlecze, ożanki, bodziszki, ogromne bogactwo żurawek, dziurawce i przetaczniki. Jako krótkożyjące byliny na obszary półcieniste można polecić: firletkę, głowienkę, pierwiosnki, kilka gatunków naparstnic, wilczomlecze, miodunkę i lepnice. Nie brakuje także długożyjących bylin m.in.: akantów, żeleźniaków, trojeści, astrów, bodziszków, ciemierników i rozchodników. Bardzo dobrze tolerują suszę w półcieniu liczne paprocie i trawy. Nie może zabraknąć tam roślin pnących (akebia, powojnik, bluszcz, starzec), niskich krzewów i półkrzewów (np. dziurawce, hortensje, niskie gatunki irg, jaśminy) oraz krzewów popularnych (np. liczne gatunki i odmiany berberysów, bukszpan, perukowiec, oliwniki, rokitnik, liczne kaliny) i mniej znanych (np. prusznik, meksykańska czojsia, pistacja czy chińska jujuba). Do pięknych drzew liściastych znoszących suszę w pół-

cieniu zalicza się m.in.: morwę papierową, liczne głogi, chiński klon trójkwiatowy, złotokap, chmielograb i kilka gatunków i odmian dębów. Drzewa iglaste to np.: jałowiec pospolity z licznymi odmianami i gatunkami, sosna górską i pospolita z wieloma odmianami czy pochodzący z Nowej Zelandii zastrzalin śnieżny.

Ostatni rozdział poświęcony jest roślinom tolerującym suszę, które rosną dobrze w cieniu, stanowiącym dla nich prawdziwe wyzwanie. Rośliny przeznaczone do cienia, a tolerujące suszę, podzielono na geofity, niskie i płożące się rośliny, krótko- i długożyjące byliny, paprocie i trawy oraz rośliny trawiastopodobne, rośliny pnące i krzewy. Do geofitów dobrze rosnących w suchym cieniu należą: liczne obrazki, begonie, cyklameny, zawilce, kokoryczki czy rannik europejski. Niskie i płożące rośliny to np.: jasnota, wilczomlecze, barwinki, nawrot, serduszka, liczne odmiany i gatunki epimediiów, przytulia i pragnia. W cieniu rosną też krótkożyjące byliny np.: kokorycz, miesiącznica, mekonops, i byliny długowieczne: czerniec biały, rzadka aspidistra, brunnera, liczne bodziszki i ciemierniki, a także ceniolubne kosańce. Znamy wiele ceniolubnych paproci (m.in. narecznice, paprotki, paprotniki) i traw (hakonechloa, perlówka, turzyca, kosmatka czy trawopodobna liriopie szafirkowata). W cieniu, także w czasie suszy, dobrze rosną pnącza np.: trzmielina, hortensja pnąca, naturalnie bluszcz, a także mało znane pnącza ze Wschodniej Azji (*Schizophragma hydrangeoides*, *Holboellia latifolia* i in.). Lubiące cień krzewy to np.: aukuba japońska, fatsja japońska, bogactwo gatunków i odmian mahonii, ostrokrzewy kolczasty, agrest laurolistny, sarkokokki, a także cis pospolity z licznymi odmianami ogrodowymi.

Niezwykle aktualna książka A. Davrouxa zasługuje na uwagę polskich czytelników, którzy w swych ogrodach coraz częściej stykają się ze skutkami zmian klimatu. Cenne rady eksperta i praktyka pozwalają zaplanować odpowiednie strefy i obsadzić je właściwymi roślinami tak, by cieszyły nasze oczy bez względu na suszę i fale upałów.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)

Elke Schwarzer, *Heimische Pflanzen für den Garten. 100 Blumen, Sträucher und Bäume für Biene et Co. (Rodzime rośliny do ogrodu. 100 kwiatów, krzewów i drzew dla pszczoł i in.)*, ss. 144, 3., akt. u. erw. Auflage, 128 barwnych fotografii, Stuttgart 2022, Eugen Ulmer Verlag, ISBN 978-3-8186-1365-5, www.ulmer.de

Elke Schwarzer jest biologką i ekspertką ogrodniczą, zajmującą się ogrodami naturalnymi bez sztucznych nawozów, w których doskonale czują się owady. Tworzy „hotele” dla pszczoł, skrzynie dla trzmieli, wspiera pszczoły piaskowe żyjące na trawnikach. Swoje osiągnięcia dokumentuje szeroko udostępnianymi fotografiami. Jest autorką cennionych w Niemczech książek: *Mój ogród z pszczołami*, *Mój ogród z motylami*, *Prowadzenie ogrodu bez plastiku*, *Mała książka kucharska o chwastach*, *Trzeba usunąć podagrycznik*, a ostatnią jest omawiana praca *Rodzime rośliny do ogrodu. 100 kwiatów, krzewów i drzew dla pszczoł i in.* Autorka proponuje atrakcyjne rośliny rodzime, które mogą być uprawiane także w małych przydomowych ogrodach, nie zapominając także o owadach. Książka jest doskonale napisana, a jej wartość podnoszą liczne, profesjonalnie wyedytowane kolorowe fotografie.

Charakter wstępny mają uwagi autorki: „Przez próby i błędy do ogrodu marzeń”, przedstawiające rośliny nadające się do małych ogrodów, w których należy unikać zacienienia i nadmiernego rozrostu roślin, ale trzeba je udostępnić zwierzętom.

Na książkę składają się rozdziały: „Kształtowanie ogrodu przy pomocy roślin rodzimych”, „Projekty ogrodnicze”, „Byliny: pracownicy sezonowi na rabacie”, „Rośliny pnące – akrobaci powietrzni”, „Krzewy – przyjaciele życia”, „Drzewa – sędziowie parasole chroniące przed słońcem” oraz „Serwis”, gdzie zamieszczono w formie tabelarycznej: „Krajowe rośliny do (prawie) wszystkich zastosowań”, „Do dalszego czytania (czyli spis przydatnej literatury, rozwijającej wybrane wątki – przypis recenzenta) & źródła zaopatrzenia roślin” i „Skorowidz”.

Bardzo bogato ilustrowane są okładki książki, zwłaszcza wewnętrzne. One także mają swoje odrębne tytuły: „Pary marzeń na rabacie – gdzie krajowe rośliny są ważnym elementem” i „Niespodzianka! Krajowe rośliny dwuletnie mieszają się wszędzie”.

Znajdziemy tu m.in. rośliny znoszące suszę (wysoki rozchodnik, lebiodka pospolita i czyścica), kombinację roślin do jasnego cienia (parzydło leśne i dzwonek szerokolistny), rośliny o małym zapotrzebowaniu na wodę (lebiodka pospolita, rumian żółty, miodunka i dąbrowka rozłogowa) oraz krajowe rośliny dwuletnie (dzwonek łąkowy, żółty rumian), a także wyższe rośliny zielone i wieloletnie byliny

(np.: dziewanny, zmijowiec zwyczajny, czy cykoria podróżnik).

W części pierwszej, autorka omawia: przyczyny wyboru krajowych roślin do ogrodów, problematykę stanowisk dla tych roślin, działalność ogrodniczą na wszystkich płaszczyznach roślin uprawianych w ogrodach, czy wreszcie krajowe rośliny w kontekście zmian klimatycznych. Rodzime gatunki zasługują na uprawę ze względu na ich odporność i brak wymagań, a także użyteczność dla zwierząt. Przy wybieraniu stanowisk dla roślin należy uwzględniać ich wymogi przyrodnicze, np. łączyć na rabatach rośliny cebulowe i kłączowe z bylinami, krzewy ozdobne i owocowe z bylinami czy rośliny okrywowe umieszczać pod drzewami i krzewami.

E. Schwarzer wiele uwagi poświęca projektom uwzględniającym zwierzęta. Należy tworzyć miejsca zamieszkania dla dzikich pszczoł czy różnorodne „hotele dla owadów” oraz pamiętać o ptakach, budując odpowiednio zabezpieczone skrzynki lęgowe. W każdym ogrodzie powinien być minirstaw, który umożliwi zwierzętom picie i kąpiel. Ważny jest także dziki zakątek z kamieniami i gałęziami, a także martwym drewnem, który zamieszkują ssaiki (jeże), płazy i gady. Na uwagę zasługują także żywopłoty, służące za miejsce gniazdowania ptaków i pożywienie dla wielu zwierząt.

Według autorki każdy ogród wspaniale dekorują byliny krajowe, z których najbardziej atrakcyjne są np.: orlik pospolity, orlik ciemny, żywokost lekarski, cebulica dwulistna, lebiodka pospolita, prawoślaz lekarski, tojad niebieski, wysokie rozchodniki, żółtawozielony przywrotnik, parzydło leśne, dzwonek szerokolistny, rumian żółty, rdest wężownik, czosnek kulisty, kokorycz pełna i pusta, mioduńka plamista, wiązówka błotna, groszek wiosenny, różne gatunki ślazów, bodziszków, czyściców i szalwii. Wszystkie przedstawione byliny i ich odmiany ogrodowe zostały szczegółowo scharakteryzowane. Podkreślono także walory lecznicze i przyprawowe niektórych z nich.

W ogrodach nie może także zabraknąć roślin pnących, które autorka określa mianem „akrobatów powietrznych”. Należą do nich: jeżyny, bluszcz pospolity, wiciokrzew pachnący i wiciokrzew pomorski, chmiel zwyczajny, powojnik leśny czy przestęp dwupienny. Dużą siłą wzrostu charakteryzują się gatunki i odmiany jeżyn, których kwiaty i owoce dostarczają pożywienia dla ludzi i zwierząt. Są

doskonale do formowania pergoli, szpalerów i płotów. W strefach cienistych i półcienistych doskonale sprawdza się wiecznie zielony bluszcz pospolity.

W żadnym ogrodzie nie może zabraknąć krzewów, wyznaczających ramy przestrzenne, tworzących tło dla bylin i stanowiących „punkt szczytowy” w okresie kwitnienia. Należą do nich np.: berberys zwyczajny, żarnowiec miotlasty, cis pospolity, kruszyna pospolita, świdośliwa jajolistna, dereń świdwa, leszczyna pospolita, wilżyna ciernista, suchodrzew zwyczajny, bez koralowy i czarny, porzeczka alpejska, porzeczka czarna, dereń jadalny, szakłak pospolity, ligustr pospolity, trzmielina pospolita, wawrzynek wilczełyko, ostrokrzew kolczasty, a także wiele gatunków róż, kalin, wierzb i głogów. Wiele z nich dostarcza jadalne owoce wykorzystywane w gospodarstwie domowym.

Kolejnym niezbędnym elementem ogrodów są drzewa. Schwarzer proponuje np.: rozliczne klony, brzozę brodawkowatą, buk pospolity, jarząb pospolity (jarzębina), jesion wyniosły, grab pospolity, lipę drobnolistną, jałowiec pospolity a także dziką jabłoń, wiśnię wonną i stepową oraz czereśnię ptasią.

Na uwagę zasługuje także zamieszczony na końcu „Serwis”, zawierający część tabelaryczną „Krajowe rośliny do (prawie) wszystkich zastosowań”, z podziałem na bardzo pomocne: „Wiecznie zielone krajowe rośliny drzewiaste”, „Rodzime rośliny dla wyspecjalizowanych dzikich pszczół”, „Byliny i rośliny dwuletnie szczególnie znoszące suszę”, „Byliny na brzegach stawów i stanowiskach ze zmieniającą się wilgotnością” i „Krajowe rośliny do cienistych miejsc, przykładowo pod drzewami z zielonymi liśćmi latem”. Niezwykle sumiennie opracowano ten materiał.

Książka E. Schwarzer zasługuje na uwagę polskich czytelników. Autorka z powodzeniem przedstawia 100 rodzimych bylin, krzewów i drzew, rosnących w Europie Środkowej, które mogą być uprawiane w małych przydomowych ogródkach. Celem autorki jest też wspieranie pożytecznych zwierząt żyjących w takich ogrodach i uwzględnianie ich potrzeb. Książka jest cenna zarówno dla specjalistów, jak i dla szerokiego grona miłośników ogrodów i przyrody ojczystej.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)

